

'Psikososyal Destek Uygulama Rehberi: Çocuk İşçi Olarak Çalışan veya Çalışma Riski Altında Olan ve/veya Örgün Eğitime Erişemeyen Çocuklar için Psikososyal Destek Programı' el kitabı, Hayata Destek Derneği ve UNICEF işbirliğinde hazırlanmıştır.

Program İçeriği Geliştirme ve Danışmanlık: Dr. Psk. Dan. Ayşe Şule Çağlar

Program İçeriği Revizyon ve Düzenleme: Uzm. Psk. Özlem Çolak

Program Pilot Uygulama Saha Ekipleri: Çağla Cemali, Duygu Deren Umuç, Yüstra Akemoğlu, Emine Kalkan, Yusuf Kudret, Yusuf Salih, Dilek Yüce, Ayşe Eriş, Mesude Afşin, Sevda Çimen, Gökhan Işık, Mebrure Çakır, Zeynep Yel, Turan Burun, Hülya İnan, Abdulmenav Çelik, Çimen Bayram, Berivan Dolak, Musa Welat Ak.

Editör: Gözde Kazaz, Çiğdem Usta Güner

Grafik Tasarım ve Baskı: Gülcan Kaya Menteş, Damla Tasarım

Teşekkür: 'Psikososyal Destek Uygulama Rehberi: Çocuk İşçi Olarak Çalışan veya Çalışma Riski Altında Olan ve/veya Örgün Eğitime Erişemeyen Çocuklar için Psikososyal Destek Programı' el kitabının hazırlanma sürecinde sundukları katkılardan dolayı Hayata Destek Derneği'nden Berivan Çite, Hatem Efe, Cansu Şen, Dilek Kuş, Abdullah Önder Özkul, Özlem Çalışkan ve Leyla Ezberci'ye; UNICEF'ten Dilek Karagöz ve Görkem Güner'e çok teşekkür ederiz.

hayatadestek

Hayata Destek

Koşuyolu Mahallesi Cenap Şehabettin Sokak No:42 34726 Kadıköy / İstanbul

Tel: +90 216 336 22 62 | **Fax:** +90 216 336 2925

www.hayatadestek.org | info@hayatadestek.org

Sunuş

UNICEF Türkiye ve Hayata Destek Derneği'nin (HDD) çocuk işçiliği ile mücadele konusunda program işbirliği anlaşması çerçevesinde hazırlanmış olan 'Psikososyal Destek Uygulama Rehberi: Çocuk İşçi olarak Çalışan veya Çalışma Riski Altında Olan ve/veya Örgün Eğitime Erişemeyen Çocuklar için Psikososyal Destek Programı' el kitabı dört kitapçıktan oluşmaktadır. Bu programın amacı, etkinlikler ve oyunlar vasıtasıyla çalışma yaşamına dâhil olmak zorunda olan çocukların gelişimlerini destekleyici oyun temelli psikososyal destek sağlamaktır. Yapılandırılmış psikososyal destek programı kapsamında hazırlanan oyun temelli bu etkinlikler 6-8, 9-13 ve 14-18 olmak üzere üç farklı yaş grubuna uygun olacak şekilde tasarlanmıştır. Farklı yaş gruplarının gelişim özellikleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak tasarlanmış olan bu etkinlikler, kitapçık haline getirilmeden önce 2018 Ekim-2019 Nisan ayları arasında UNICEF ile program iş birliği anlaşması çerçevesinde Adana, Hatay, Şanlıurfa merkez, Şanlıurfa Viranşehir ve Diyarbakır olmak üzere beş farklı sahada pilot çalışma olarak uygulanmıştır. Yapılan pilot çalışmaların sonucunda saha ekiplerinin sağladıkları geri bildirimler üzerinden etkinlikler yeniden düzenlenmiş, içerikleri geliştirilmiş ve program son haline getirilmiştir.

Dört kitapçıktan oluşan serinin ilk kitapçığı, psikososyal destek çalışmalarının daha verimli şekilde uygulanması amacıyla teorik arka plan bilgilerini içermektedir. Özellikle çalışan çocuklara uygun içerik ve yaklaşımları geliştirebilmek için çalışma yaşamına dâhil olmak zorunda kalan çocukların psikososyal açıdan ne gibi güçlükler yaşayabileceği, olağan gelişim süreçleri ile birlikte değerlendirilerek elinizde bulunan bu kitapçıkta ele alınmıştır. Aynı zamanda, hazırlanan programla ilgili çeşitli alt başlıkların arka plan bilgileri de bu kitapçık içinde aktarılmıştır.

Çalıştırılan çocukların eğitime yönlendirilmelerinin; çalışmaları önlenemiyorsa yaşlarına ve gelişimlerine uygun işlerde istihdam edilmelerinin sağlanması yönünde çalışmalar yürütülürken uygulanmak üzere, çocukların psikososyal gelişimlerini desteklemek amacıyla hazırlanmış olan bu destek programının özel olarak çocuk işçiliğine odaklanan, daha genel anlamda da çocuk koruma alanında çalışan kurumlar için faydalı bir kaynak olması hedeflenmektedir.

El kitabının içeriğini geliştiren Uzm. Psk. Dan. Ayşe Şule Çağlar'a; içeriğin pilot uygulamasını yapan ve değerli geri bildirimleriyle psikososyal destek programının

tamamlanması için yoğun emek gösteren Hayata Destek Derneği'nin Adana, Hatay, Şanlıurfa Haliliye, Viranşehir ve Diyarbakır sahalarındaki kolaylaŐtırıcılara ve yönetici ekiplere; Hayata Destek koruma departmanındaki yönetici ve uzmanlara; son olarak titiz çalıŐmalarıyla el kitabının geliştirilmesi ve son haline gelmesinde emeği olan UNICEF Türkiye Sosyal Politikalar Departmanı'na teşekkür ederiz.

İçindekiler

Giriş	1
Çalışmanın Çocukların Yaşamlarındaki Psikososyal Etkileri	1
Çalışan veya Çalışma Riski Altında Olan ve Örgün Eğitime Erişemeyen Çocuklar için Psikososyal Destek Programı	7
Programın Arka Planı	7
Programın Amacı	7
Programın Uygulama Yöntemi	8
Programın Tematik Alanları	11
Programın Temel İlkeleri	14
Programın Uygulanmasına Yönelik Pratik Çerçeve	20

Giriş

Gelişim, doğumdan ölüme kadar devam eden, yaşa bağlı, düzenli ve birbirini izleyen değişimleri ifade eder. Gelişim alanında çalışan uzmanlar, bireylerin kronolojik yaşına bağlı olarak bu gelişim sürecinde ne gibi fiziksel, psikolojik, zihinsel ve sosyal değişimlerle karşı karşıya kaldığını inceler. Gelişim alanları birbirinden bağımsız olarak işlev görmez. Bir alandaki değişim diğer alanı hem etkiler hem de ondan etkilenir.

Psikososyal gelişim ise bebeklikten olgunluğa kadar, sosyal tutum ve becerilerin kazanılması dâhil, kişiliğin bütün boyutlarıyla gelişimini ifade eder. Psikososyal gelişim, Erik Erikson'ın¹ gelişimi psikososyal gelişim evreleri olarak tanımlayan kuramına dayanır. Kuramda, insanın farklı yaşlarda farklı gelişimsel görevleri ve özellikleri olduğu belirtilmiştir. Erikson 6-18 yaş aralığını iki evreye ayırmıştır; 6-12 yaş 'Başarıya Karşı Aşağılık Duygusu' dönemi iken, 12-18 yaş 'Kimliğe Karşı Kimlik Karmaşası' dönemidir.

Erikson, 6-12 yaş, 'Başarıya Karşı Aşağılık Duygusu' döneminde, çocukların öğrenme isteklerinde; görev paylaşımı, disiplin ve bir şeyler yapabilme duygusunda büyük bir artışın ortaya çıktığını söyler. Bu yaş dönemindeki çocuklarda akranları arasında en iyisi olmak için çalışma duygusu gelişir. Bu dönemde çocuk ya çalışkan olma duygusunu kazanacak ya da yaptığı şeyler yeterince ödüllendirilmediği veya engellendiği için bu duyguyu kazanamayacaktır.

12-18 yaş, 'Kimliğe Karşı Kimlik Karmaşası' dönemi için ise Erikson, genç bireylerin bir yetişkin olarak yaşama hazır olduğunu hissedebilmesi için kimlik duygusunun yeterince oturmuş olması gerektiğini ifade eder. Ergenlerin ne olduğuna ve ne yapmak istediğine karar vermede yaşadığı zorluk, onları kimlik karmaşasına götürebilir.

Çalışmanın Çocukların Yaşamlarındaki Psikososyal Etkileri

Çalışma ve çocuk kavramının birlikteliği önemli bir fizyolojik, psikolojik, zihinsel, sosyal ve gelişimsel sorun olarak karşımıza çıkar. Çocukların bu evreleri sağlıklı bir biçimde geçirebilmeleri için temel fiziksel ve psikososyal ihtiyaçlarının karşılanması,

1. Erikson, E.H. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton & Company, Inc.

güvenliklerinin sağlanması, çevrelerinde zengin zihinsel uyarıcıların olması, uygun rol modellerin bulunması, yeterince güven verici ve istikrarlı aile, çevre ve toplum koşullarının sağlanması gereklidir. Gelişimin temel kurallarından biri de her çocuğun yaşının ve gelişim döneminin gerektirdiği şekilde yaşamasıdır. Oyun çağındaki çocuğun oyun oynaması, okul çağındaki çocuğun okula gitmesi gerekir. Ancak çocukların çalışması söz konusu olduğunda bu süreçler aksamaktadır. Bu konuya çocuk işçiliği ile ilgili uluslararası sözleşmelerde de önemli ölçüde yer verilmiştir. 'Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme' (ÇHS) ve 'Uluslararası Çalışma Örgütü' (ILO) sözleşmeleri, çocukların eğitsel, zihinsel, sosyal ve psikolojik gelişimini öncelikli bir konu olarak ele almıştır².

Psikososyal gelişim kuramı, kişinin psikolojik gelişiminin sosyal bir çevre içinde ve onunla ilişkili olarak geliştiğini belirtir. Bu bağlamda çalışan çocukların psikososyal gelişimini olumsuz etkileyecek birçok faktör vardır. Bu faktörler; ekonomik ve duygusal olarak güvensiz bir ortamda yaşama, eğitim hayatından ve bununla bağlantılı bilgi ve beceri edinme kaynaklarından yoksun kalma, akranlarıyla sosyalleşememe ve ilişkilerinin zayıflaması şeklinde sıralanabilir. Sayılan imkânlardan yoksun kalmanın yaratacağı ihmal ve istismar ile birlikte fiziksel ve psikolojik örselenme durumları da çocukların sağlıklarına ve iyi olma hallerine zarar verecek durumlar yaratacaktır.

Yapılan birçok araştırmada, çalışan çocuklarda depresyon, sigara, alkol, madde kullanımı, şiddet/saldırgan davranışlar ve suça eğilimde artış olduğundan sözü edilmektedir³.

2. Madde 2, 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi, ILO, 1973 ve Madde 7, 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi, ILO, 1999, Madde 27 ve Madde 29, Çocuk Hakları Sözleşmesi, BM, 1989

3. Sokakta çalışan çocuklarda depresif belirtiler. Ana-dolu Psikiyatri Dergisi. 11:161-168.

Erdoğan MY (2012). Sokakta Çalışan Çocukların Depresif Belirti Düzeylerinin Taranması: Karşılaştırılmalı Çalışma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 28:77-87

Aysev A, Ulukol B, Ceyhan G (2000). Çalışan ve Okuyan Çocukların "Çocuklar için Depresyon Ölçeği" ile Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 53:27-30

Fişek G (1999). Çocuk İstismar ve İhmali (Çocuk İşçilerin Sorunları içinde). 75-84

Acar A (2007) Çalışan Çocukların Sorunları. 55-60

Çatak B (2006) Çocuk İşçiliği için Risk Faktörlerinin Belirlenmesi: Çocuk İşçi ve Okuyan Öğrencilerin Sağlık Durumlarının Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Halk Sağlığı AD, Denizli.

Kızman Z, Bilgin R (2010). Sokakta Çalışan Yaşayan Çocuklar ve Suç/Diyarbakır Örneği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi.

Türkiye’de Özbay ve Şahin’in 1991 yılında (çalışan ve çalışmayan) 2222 ergenin benlik imajı, depresyon ve anksiyete düzeylerini karşılaştıran araştırmalarında;

- » Çalışan erkek ergenlerin, benlik imajlarının çalışan kızlara göre daha olumsuz olduğu;
- » Ergenlik dönemi sorunlarının çalışan ergenlerde 14 yaş grubunda, öğrenci ergenlerde ise 17 yaş grubunda artış gösterdiği;
- » Çalışan ergenlerin, öğrencilere kıyasla kendilerini mesleki eğitim amaçları, bireysel idealler, uyum ve aile ilişkileri alt testlerinde daha olumsuz değerlendirdikleri ortaya çıkmıştır⁴.

İş dünyasında çocukların yetişkinlere göre sosyal ve psikolojik açıdan dezavantajlı olduğuna inanan Forastieri, ailelerin mali yükünü omzunda taşıma, daha riskli bir çalışma biçimi ve akran baskısı gibi faktörlerin çocuğun psikososyal refahı üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini söylemiştir⁵. Bunun yanı sıra çocuk işçiliğinin çocukların ileri yaşlarda topluma entegrasyonu için gerekli olan becerilerin ve tutumların gelişmesi açısından elverişli olmadığını savunmaktadır. Çocuk işçiliği çocukların psikososyal gelişim sürecini aksatmaktadır. Çünkü çocuklar iş ortamında bir insandan ziyade bir nesne olarak muamele görmekte, cinsel, fiziksel ya da duygusal şiddet ve manipülasyona maruz kalma olasılıkları artmakta ve iş yaşamında yalnızlaşmaktadır. Çalışan çocuklar değersiz olduklarını ve başkalarına hizmet etmekten başka bir rolleri olmadığını varsayabilir ve benlik kavramları olumsuz yönde gelişebilir.

Woodhead⁶ çalışma yaşamının çocukların psikososyal gelişimi üzerindeki zararlarını aşağıdaki gibi açıklamıştır:

- » Sosyal ağlarda kırılma ve güvenli sosyal tanıdık çevrede çözümler ortaya çıkar. Çocukların çalışmak için ailelerinin yanlarından ayrılıp başka bir yere gitmesi gibi durumlar veya uzun çalışma saatleri, onlara çevreleriyle yakın ilişki kurmaları için zaman bırakmaz.
- » Monoton ve çocukların gelişimine uygun olmayan aktiviteler
- » İhmal, duygusal, fiziksel ve psikolojik istismar
- » Akranlarla bir arada olamama, zorbalık ve damgalama

4. Özbay ve Şahin, 1991:

5. Forastieri, V. (1997) " Children at Work: Health and safety risks" International Labour Office, Geneva,

6. Woodhead, M. (2004). Psychosocial impacts of child work: A framework for research, monitoring and intervention. Understanding Children's Work Working Paper Series

- » Çalışma koşulları ve iş yükü
- » Güvensizlik ve güçsüzlük duygusu, sömürülme ve işverenle çatışma
- » İş ve okul arasında çelişen talepler, yoksulluk

Bu çerçevede çocuk işçiliğinin psikososyal gelişim üzerindeki olumsuz etkilerinin göstergeleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- » Çocuklarda gelişim yavaşlar, bilişsel ve iletişim becerileri çok dar bir alanda kalır ki bu da ileride uyumsuz davranışlara sebep olur.
- » Çocuklar güvensizlik duygusu, sıkılganlık, sosyal ortamlarda güvenli hissetmeme, çelişkili ilişki durumlarında kalma, sosyal dışlanma, reddedilme ve antisosyal davranışlar göstermeye başlayabilir.
- » Çalışan çocukların kendilerini değersiz hissetme, başaramama korkusu, kendini aşışılama, olumsuz sosyal kıyaslama, utanç ve damgalanma duyguları olabilir.
- » Çalışan çocukların öğrenilmiş çaresizlik, desteği dıştan alma, umutsuzluk, kadercilik, duygu karmaşası, terk edilmiş ve ihanet edilmişlik hisleri olabilir.

Çalışma yaşamının çocukların psikososyal gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerinin bir ölçüde de olsa giderilmesinde psikososyal destek müdahale programları önemli bir yer tutmaktadır.

Catherine Boidin, çocuk işçileri sosyo-kültürel bağlama sürekli uyum sağlayan, hakları olan ve aktif olarak diğerleriyle etkileşime giren, gelişmekte olan bir insan olarak kabul eder. Boidin çocuk işçiliğinin çocukların psikososyal gelişimi konusunda yarattığı riskleri ve çocuğa yönelik tehdit oluşturabilecek faktörleri aşağıdaki gibi tanımlamıştır⁷.

7. Boidin, C. 1995. Labour inspection and the adoption of a policy in child work. The working child: Psychosocial approach, Labour Administration Branch Document No 42 (Geneva, ILO).

Tablo 1: Boidin'e Göre Çocuk İşçiliğinin Çocukların Psikososyal Gelişimi Açısında Oluşturduğu Risk Faktörleri ve Tehditler

Kimlik	<p>Çalışma yaşamında geliştirilen kimlik duygusu çocukların düşüncelerini ve davranışlarını etkiler ve kimlik gelişimlerinde belirleyici olur. Bununla birlikte çalıştırılan çocuklar kendilerini daha erken erginleşmiş hissedebilir, gelişim dönemleri ile paralel deneyimleri yaşayamadan yetişkin sorumlulukları üstlenmek durumunda kalabilirler. Bu durum ise çocukların kimlik gelişiminde olumsuzluklar yaratabilir.</p>
Okul	<p>Bazı çocuklar için okul, akranlar ile etkileşim yaratan olumlu bir yer olabilirken çalışan çocuklar için genellikle bir olumsuzluk kaynağıdır. Buldukları sosyal konum nedeniyle akranlarından ve öğretmenlerinden gelen ayrımcı davranışlarla karşılaşabilirler. Okul ile çalışmanın gerektirdiklerini yerine getirmeye çalışırken çocukların sosyalleşme, dinlenme, kültür ve sanat aktivitelerine katılma gibi diğer ihtiyaçları için gerekli zaman kalmaz. Bununla birlikte çalışmanın getirdiği yorgunluk ile okula ve derslere odaklanamama durumu, zaman içinde çocukların okul performanslarında düşüşe ve bağlantılı olarak zaman içinde okulu terk etmeye dönüşebilir.</p>
Çocuğun yaptığı işin doğası	<p>Çocukların yaptıkları işler çoğunlukla tekrarlayıcı ve tekdüze niteliktedir. Çocukların gelişimleri için hayati olan uyarıların eksikliği anlamına gelen tekrarlayıcı ve tekdüze çalışma biçimi zaman içinde olağan zihinsel, fiziksel ve psikolojik gelişim sürecini tehdit eden bir yapıya bürünür. Ayrıca fiziksel olarak değişim sürecinin devam etmesi dolayısıyla, yapılan iş çocuklarda baş ve karın ağrısı, sürekli yorgunluk, iştah kaybı, uyku problemleri gibi çeşitli psikosomatik şikâyetlere yol açabilir. Çocuklarda yaptıkları işle anlamlı bir bağ kuramamak, yararsızlık ve sıkıcılık duygusu ile birlikte öfke, kaygı, çökkünlük gibi duygulara neden olabilir.</p>

İşyeri ve işveren – çocuk ilişkisi

Çalıştırılan çocuklar ile işveren arasındaki ilişki farklı gereksinimlerin etkisiyle çelişkili ve oldukça hassas bir ilişkidir. Çocukların oyuna, akranlarıyla sosyal etkileşim kurmaya, dinlenmeye ve eğitime ihtiyacı vardır. İşverenlerin ise çalışacak kişilere ihtiyaçları vardır. İşverenlerin çocuklarla ilişkileri dostça ya da otoriter ton gibi farklı niteliklerde olabilir. Çocuklar ise işverene karşı şükran (iş veya ücretleri için) veya korku hissediyor olabilir. İş yerinde şiddete maruz kalan çocuklarda yetişkinlere karşı güvensizlik duygusu gelişir. İşverenle ilişkilerin yanı sıra şiddete ve istismara maruz kalma, sağlıksız çalışma koşulları, çalışma saatlerinin uzunluğu ve iş yükünün ağırlığı gibi çocukların gelişimlerine, sağlıklarına ve iyilik hallerine zarar verecek iş yeri unsurları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Aile – çocuk ilişkisi

Ekonomik olarak yoğun stres altında olan bir aile içinde çocuklar daha yüksek oranda çalıştırılma riski altında olur. Bu anlamda aile, çocuğa yeni becerilerin kazandırılması ve diğerleriyle ilişki kurma becerilerinin geliştirilmesi gibi olağan görevlerini yerine getiremez hale gelebilir. Bu da tüm stres kaynaklarına ek bir stres kaynağı olarak, ebeveynlerin çocukları için güvenli alan yaratma becerilerini bozabilir. Çocukların çalıştırılması aynı zamanda aile içinde rol karmaşasına da yol açabilir. Ailenin bakımı altında olmakla birlikte aynı zamanda aileye ekonomik anlamda bakım sağlayan çocukların olması hem ebeveynler hem de çocuklar açısından rol karmaşasına yol açabilir. Bu durum çocuklar için özellikle erken yaşta yetişkin sorumlulukları üstlenme gibi çocukların kendilerini ve iyilik hallerini olumsuz anlamda etkileyecek sonuçlara neden olabilir.

Yalıtılmışlık

Çalışan çocuklar ailelerinden, akranlarından ve gelişimleri için çok önemli olan diğer sosyal ilişkilerinden soyutlanmak durumunda kalır. Bu tür bir yalıtılmışlık durumu çocuklarda korunmasız hissetmenin yanı sıra benlik saygısının azalması, gelişimde geri dönüşler, kaygı, umutsuzluk, çökkünlük gibi birçok olumsuz duygu durumuna yol açabilir.

Çocuk İşçi olarak Çalışan veya Çalışma Riski Altında Olan ve /veya Örgün Eğitime Erişemeyen Çocuklar için Psikososyal Destek Programı

Programın Arka Planı

Hayata Destek Derneği ve UNICEF işbirliği ile çalıştırılan çocukların eğitime yönlendirilmelerinin; çalışmalarını önlenemiyorsa yaşlarına ve gelişimlerine uygun işlerde istihdam edilmelerinin sağlanması yönünde çalışmalar sürdürülürken, çocukların psikososyal gelişimlerini desteklemek amacıyla uygulanan psikososyal destek çalışmalarının yürütüldüğü Hatay, Şanlıurfa ve Adana sahaları ziyaret edilmiştir. Bu, çocukların yaşam deneyimleriyle örtüşmesi, onlar için anlamlı ve uygun olması için de gerekli görülmüştür. Alan ziyaretleri çalışan çocukları tanımak, gözlemek, etkinlikler yapmak ve çocuklarla birlikte çalışan psikososyal destek çalışanlarının deneyim ve birikimlerini duymak amacıyla yapılmıştır.

Bu amaçla:

- » Hatay, Adana ve Şanlıurfa HDD merkezlerinde 6-18 yaş arası kız ve erkek çocuklarla etkinlikler düzenlenmiştir.
- » HDD psikososyal destek çalışanlarının deneyimleri doğrultusunda daha önce uygulanan psikososyal destek programlarının hem başarılı giden hem de iyileştirmeye gereksinim duyulan alanları tespit edilmiştir.
- » Planlanan bazı psikososyal destek etkinliklerinin alan uygulaması yapılmıştır.

Sahadaki gözlem, veri toplama, deneyim ve denemeler yoluyla bu el kitabındaki etkinlik içerikleri hazırlanmıştır.

Programın Amacı

Çalışan çocuklar için yürütülen psikososyal destek programının genel amacı, çocuk işçiliğinin çalışan çocuklar üzerindeki psikososyal etkilerini tespit ederek, çocukların normal gelişimsel süreçleri sürdürmelerini, en üst düzeyde gelişimlerini ve çocuk işçiliğinin yarattığı sorunların üstesinden gelmelerini destekleyen tamamlayıcı beceriler bütünü kazanmalarını sağlamaktır. Bu psikososyal destek programı

şu temel yaklaşımı benimser: "Koşulları ne olursa olsun, bütün çocuklar önemlidir, farklı ve çeşitlidir. Umutları ve dilekeleri vardır, güç, beceri ve içsel kaynaklara sahiptirler, öğrenirler, büyür ve değişirler." Çalışan çocukların da her çocuk gibi erken yaşlardan itibaren geliştirdikleri yetenekleri, becerileri, kültürel öğretileri, güçlü yanları ve yaşama baş etme becerileri (farklı çocuklarda farklı düzeylerde olmasına rağmen) vardır. Çocuklar bu özelliklerini her zaman göstermez veya farklı şekillerde gösterirler. Bu destek programı ile amaçlanan, çocukların çalıştıkları işler, bu işlerin onlar üzerindeki etkileri, onların bireysel özellikleri ve farklılıkları ile çok yönlü gereksinimlerinin göz önünde bulundurulması suretiyle onlara, olumsuz yaşam deneyimlerinden kaynaklanan sorunları çözmelerine, sosyal çevre ile uyum sağlamalarına yönelik beceriler kazandırmaktır.

Programın Uygulama Yöntemi

Gelişim çok boyutlu bir alandır. İnsan gelişimi, fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal gelişim olmak üzere dört temel boyuttan oluşan karmaşık bir süreçtir. Her bir boyut, gelişimin belirli bir yönünü vurgulasa da söz konusu boyutlar arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Örneğin; bilişsel gelişim, fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimden etkilenirken sosyal gelişim de biyolojik olgunlaşma, zihinsel gelişim, duygusal gelişim gibi farklı gelişim süreçlerinden etkilenir. Geliştirilen sosyal ve duygusal beceriler, çocukların eğitsel başarılarını da olumlu yönde etkilemektedir. Herhangi bir alanda gelişimin desteklenmesi bir diğer alanı da etkileyeceği için psikososyal destek etkinliklerinin çok yönlü ve çeşitli olması da önemlidir. Hangi yaşta ve hangi işte çalışırsa çalışsın psikososyal destek etkinlikleri ile çocuğun gelişim durumu, ilgi alanları, ihtiyaçları, yetenekleri ve içinde bulunduğu yaşam şartlarının örtüşmesi dikkate alınmıştır. Bu bağlamda oyun, sanat, dans ve hareket unsurlarını içeren bütünlüklü bir psikososyal destek programı hazırlanmıştır.

Oyun

Çocuk deyince aklımıza ilk gelen kavramlardan biri oyundur. Oyun oynamak evrensel olarak çocukların gelişimi için son derece önemlidir. 'Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 31. Maddesi 1. Fıkrası "*Taraf devletler çocuğun dinlenme, boş zamanı değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlenme ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanır*" demektir⁸. Bu nedenle oyun çocuklar için bir haktır. Taraf devletler, çocuğun oyun hakkının güvence altına

8. Bir Hak Olarak "Oyun": Çocukların Oyun Hakkı. Erişim Adresi: <https://www.Researchgate.Net/Publication/283224229>.

alınmasını ve böylece her bireyin, çocukların oyun hakkını gözetmesini sağlar.

Oyun oynamak çocukların yaratıcılığını ve hayal gücünü genişletir; fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimini zenginleştirir. Oyunda çocuklar hayatın provasını yapar ve oyun çocukların ince ve kaba motor gelişimlerini destekler. Çocuklar kendileri için gerekli olan davranış, bilgi ve becerileri oyun içinde kendiliğinden öğrenir. İnsan ilişkileri, yardımlaşma, konuşma, bilgi edinme, alışkanlık ve deneyim kazanmak, yaşam rollerini anlama olgularını çocuk oyun içinde kavrar, benimser ve pekiştirir⁹. Bu nedenle çocukların yaşları ne olursa olsun oyun oynaması önemlidir. Çalışan çocuklar için yaşam olanakları çok sınırlıdır. Çalışmak zorunda kaldıkları için oyun oynamaya yeterince vakitleri olmaz. Çocuğun gelişimi için önemli ve temel olan oyun oynama hakkının kısıtlanması psikososyal gelişimini tehlikeye sokan bir durumdur. Bu nedenle amacı ve kuralları iyi belirlenmiş oyun etkinlikleri psikososyal destek etkinliklerinin iskeletini oluşturur.

Sanat

'Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 31. Maddesi 2. Fıkrası ise *"Taraf devletler, çocuğun kültürel ve sanatsal yaşama tam olarak katılma hakkını saygı duyarak tanırlar ve özendirirler ve çocuklar için boş zamanı değerlendirmeye, dinlenmeye, sanata ve kültüre ilişkin etkinlikler konusunda uygun ve eşit fırsatların sağlanmasını teşvik ederler"* demektedir. Çocukların sanatsal yaşama tam olarak katılma hakkı vardır. Bu haklara saygı duyulmalı, çocuklar özendirilmeli ve bu haklarını kullanmaları için eşit fırsatlar yaratılmalıdır.

Maria Montessori¹⁰ çocukların somut materyallerle somut aktiviteler sayesinde daha etkin bir şekilde öğrenebildiklerini söylemektedir. Ona göre koklama, tatma gibi duyularımızı ne kadar çok kullanır ya da aktif kılarırsak zihinsel gelişim de o kadar hızlı olur. Maria Montessori, bilgi edinmenin ön koşulunun ancak duyuların etkin kullanımı ile mümkün olabileceğini belirtir. Çocuk, somut materyallerle ve somut aktivitelerle daha kolay şekilde öğrenir. Duyular ve hareket zihnin araçlarıdır. Zihin onlar sayesinde gelişir.

Resim ve el işi yaparken çocuk daha özgürdür çünkü oyunun kurallarını kendisi koyar, renklerini, biçimlerini keyfince belirler. Kendi dünyasının kahramanıdır,

9. Oyunun Çocuk Gelişimi Üzerine Etkileri, Arzu Özer ve Diğ., Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları; 2006.

10. Montessori Yönteminin Çocukların Kavram Edinimi, Sosyal Uyumları Ve Küçük Kas Motor Becerileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, Mehmet Toran, Doktora Tezi, 2011.

kendi filminin başrol oyuncusudur ve böyle olunca çocuk daha sınırsız düşünür ve zihninde her probleme daha hızlı ve çeşitli çözümler bulur. Araştırmalardan elde edilen bulgulara göre sanat çocuğun yaratıcılığını geliştirir, ruhsal olarak rahatlamasını sağlar, taklit yoluyla öğrenme becerisini geliştirir, özgürlük duygusunu destekler, kendini ifade etmesine yardım eder, hayal gücünü geliştirir¹¹.

Bu amaçla, her türlü kes-yap (kesme-yapıştırma) malzemeleri (değişik renk ve desende kâğıtlar, gazete ve dergi sayfaları, alüminyum folyo vb.), oyun hamuru ve kil, beyaz (plastik) tutkal ve çevremizde kullanıp da attığımız (kâğıt peçete ruloları, pipetler, kürdan, kumaş parçaları, renklendirilmiş pamuklar, şampuan şişeleri, her boy karton kutu vb.) ve fazla yıpranmamış artık materyaller kullanılabilir.

Çalışan çocuklar gelişimlerinin gerektirdiği uyarıcı ve zihin açıcı yaşantılardan yoksundur. Bu nedenle yapılandırılmış sanat etkinlikleri kendi yeteneklerini fark etmelerini ve materyalleri kullanarak olayları kontrol edebilme duygusunu artırmalarını sağlar. Ayrıca duygularını daha uygun bir şekilde göstermelerine yardımcı olur ve benlik saygılarını artırır.

Dans ve Hareket

Hareket etme, çocukların çok tanıdık olduğu ve doğal olarak gerçekleştirdikleri bir ifade şeklidir. Bazı çocuklar için hareket yoluyla kendini ifade etmek kelimelerle anlatmaktan daha güçlü bir iletişim aracıdır. Zor koşullarda yaşayan ve yaşamında çok katmanlı ve yönlü riskleri olan çocuk ve ergenlerde;

- » Benlik saygısının azalması,
- » Yalnızlık (özellikle çalışan çocuklar akran gruplarıyla fazla birlikte olmadıkları için),
- » Kendini güvende hissetmeme ve çevresini kontrol edememe gibi duyguların ortaya çıkması görülebilir.

Basit, tekrar edici, akranlarla birlikte, ahenk içinde ve kolaylıkla yapılabilen dans ve hareket çocuk ve ergenlerin;

- » Çevre ve akran gruplarına karşı yeniden güven kazanmasını,
- » Yalnızlık duygusunun azalmasını,
- » Kendini yönetebilme duygusunun güçlenmesini,
- » Kaygı ve korkuların azalmasını,

11. Çocuk Gelişiminde Bir Oyun Olarak Sanat ve Resim, Abdullah AYAYDI, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Yaz-2011 Cilt:10 Sayı:37 (303-316).

» Kendini yönetebilme ve kendi değerine inanma gibi duyguların gelişmesini sağlar¹².

Dans ve hareket çalışan çocukların duygusal, bilişsel, fiziksel ve sosyal bütünlüğünü arttırmaya yönelik olarak kullanılan etkin bir yöntemdir. Dans ve hareket içsel duygu durumlarını yansıtır ve hareketlerdeki değişikliklerin duygusal değişikliklere yol açtığı bilinmektedir. Nörofizyologlar ve diğer bilim dallarından araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalar, dans ve hareketin yalnızca fiziksel etkileri olmadığını, aynı zamanda duygusal, düşünsel ve ruhsal etkilerinin de olduğunu göstermektedir. Dans ve hareket aracılığı ile kişi fiziksel, sosyal ve duygusal alanları arasındaki bağı hisseder. Hareket yalnızca bedensel bir işlev olarak düşünülmemelidir. Hareket aynı zamanda zihinsel ve psikososyal gelişimi etkiler. Zihin, duygu ve beden birlikte faaliyette bulunursa bütünsel öğrenme ve deneyimleme gerçekleşir. Çocuklar hareketlerinde ne kadar rahatsa ve hareket repertuvarları ne kadar genişse, duygusal ve zihinsel alanlarda da o kadar esnek ve başarılı olurlar. Yapılan araştırmalar iyi planlanmış dans ve hareket etkinliklerinin çocuklarda konsantre olma, tahammül ve hoşgörü geliştirme, duyguların anlaşılması ve ifade edilmesi, duygusal gerginliğin giderilmesi, kontrol kazanılması, problem çözme, karar verebilme, uyum sağlama, olumlu bir benlik algısı ve vücut imajı geliştirmeye katkıda bulunduğunu göstermektedir.¹³ Von Rosseberg-Gempton ve arkadaşları, dans ve hareketin grup halinde yapılması durumunda çocuklar arasında bağ oluşturma, fiziksel alanı paylaşabilme, iletişim becerileri, sosyal yeterlilik geliştirme ve başkalarıyla birlikte olmaktan kaynaklanan iyi hislere yol açtığını göstermiştir¹⁴.

Programın Tematik Alanları

Bu el kitabı kapsamında hazırlanan psikososyal destek etkinlikleri, alan çalışmasının sonuçları da dikkate alınarak, 6-8 yaş, 9-13 yaş ve 14-18 yaş olmak üzere üç gelişim evresine uygun olarak geliştirilmiştir. Bu alan çalışmasının sonuçlarına göre, çalışma yaşamından ayrılmış ama psikososyal desteğe ihtiyacı olan, çocuk işçi olarak çalışan veya çalışma riski bulunan çocuklar için hazırlanacak

12. Psychosocial Play and Activity Book for Children and Youth Exposed to, Difficult Circumstances UNICEF- MENA 2002

13. The Effects of a Creative Dance and Movement Program on the Social Competence of Head Start Preschoolers, Yovanka B. Lobo and Adam Winsler, George Mason University in Social Development 15(3):501 - 519 · August 2006

14. Von Rosseberg-Gempton, I. Dickinson, J., & Poole, G. (1998). Creative dance: Potentiality for enhancing social functioning in frail seniors and young children. The Arts in Psychotherapy, 26, 313-327.

bir psikososyal destek programının üç temel alanda olması gerekmektedir. Etkinlikler bu üç yaş grubunun gelişim özelliklerine uygun olarak aşağıdaki üç başlık altında geliştirilmiş ve çeşitlendirilmiştir.

- 1) Ben, Benlik Kavramı ve Benlik Saygısı
- 2) Duyguların Fark Edilmesi, İfadesi ve Yönetimi
- 3) Sosyal Beceriler

Katılımcıların gelişim özelliklerini temel alan bu programda içerik belirlenirken birbiriyle ilişkili olma ve ardışıklık ilkesi göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda yeni öğrenmelerin, ön öğrenmelerin üzerine inşa edilmesi esastır. Programda, benlik, sosyal ve duygusal gelişimin bir bütün olduğu göz önüne alınarak etkinlikler geliştirilmiştir. Program, kurumun fiziksel özelliklerine, çocukların ilgi ve ihtiyaçlarına göre düzenlemede uygulayıcıya esneklik tanır.

1) Ben, Benlik Kavramı ve Saygısı

Ruhsal gelişimlerini tamamlayamadan küçük yaşta çalışmaya başlamak, çocukların ruhsal durumunu olumsuz etkileyebilmektedir¹⁵. Woodhead'e göre kimlik duygusu ve kimliğe verilen değer önemli bir psikososyal gelişim göstergesidir. Benlik kavramı, benlik saygısı, benlik değeri ve kendisiyle gurur duyma gibi duygulara, çalışan çocukların iş yerlerinde ve yaşamlarında zarar veren duygusal, fiziksel ve psikolojik ihmal ve istismar durumları olabilir. Çocuklar, akranlarıyla bir arada olamama, çalışan çocuk olarak hor görülme, şiddet vb. durumlar da yaşayabilmektedirler. Bu durumda çalışan çocuklarda kendini değersiz hissetme, kendine güvenememe, içsel kaynaklarına güvenememe gibi sorunlar gözlenebilir. Bu çocukların kendilerini özgün ve değerli bir kişi olarak ortaya koyma, kendine güven ve saygı alanlarında desteğe ihtiyaçları vardır.

Olumlu benlik kavramı ruh sağlığının temelidir. Bu alt boyut, katılımcıların kendi benlik kavramlarını fark etmeleri, benliklerinin olumlu yönlerini tanımaları amacıyla hazırlanmıştır. Benlik kavramı bireyin kendisini nasıl algıladığına ilişkin geliştirdiği görüşleridir. "Ben neyim?" sorusuna bazı çocuklar olumsuz "Ben aptalım, kafam basmıyor, ben kötü bir çocuğum, çirkinim" diye yanıt verirken, bazı çocuklar "Ben akıllıyım, güzelim, becerikliyim, sevimliyim" diye daha olumlu cevap verebilirler. "Ben ne yapabilirim?" sorusuna bazı çocuklar "Ben iyi konuşurum, güzel resim yaparım, çok iyi yüzerim" gibi olumlu yanıtlar verirken, aynı soruya bazı çocuklar

15. Bulut A (1997). Psikososyal gelişim sorunları. TİSK Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorun-ları. Ödül Tasarım, Ankara.

olumsuz yanıtlar verir. Yürütülen etkinlikler ile katılımcıların kendilerini 'ben' olarak tanımlayabilmeleri ve 'ben'in olumlu özelliklerini düşünmeye başlamaları amaçlanmaktadır.

Bu alt boyutta tanıtılan başka bir kavram ise benlik saygısı olacaktır. Benlik saygısı, algılanan benliğin beğenilip benimsenmesi sonucu oluşur, bir bakıma kişinin kendini değerlendirmesi, benlik kavramını onaylayıp onaylamamasıdır. Benlik saygısı kendini beğenmişlik değil, kendini değerli hissetmektir. Kendini olduğu gibi, gördüğü gibi kabullenmeyi, özüne güvenmeyi sağlayan olumlu bir beğeni ve ruh halidir. Bir kişinin benlik saygısını geliştirmesi için o kişinin yalnızca güçlü, olumlu yanlarını keşfetmesi yeterli değildir, güçlü yanları ile birlikte sınırlı olan yanlarını da kabul etmesi gerekir¹⁶.

Benlik saygısını etkileyen faktörler çok çeşitli ve her bireyde farklı olabilir. Çocukların benlik saygısını etkileyen en önemli faktörlerden biri ailedir. Kişinin geldiği aile, anne babasının tutumları, eğitim düzeyleri, meslekleri, aile tipi, ailenin ekonomik gücü, ailedeki kardeş sayısı ve kaçınıcı çocuk olduğu gibi pek çok etkenle ilişkilidir. Benlik saygısını etkileyen bir diğer önemli faktör de özellikle ergenlikteki kişilerarası ilişkilerdir. Öğretmenler ve arkadaşların tepkileri benliğin oluşumunda çok belirleyicidir.

Olumlu benlik kavramı ve yüksek benlik saygısı psikolojik uyumun göstergeleridir. Kişinin kendisi ile ilgili olumlu yönlerini fark etmesi, olumsuz yönlerini kabul etmesi ve bunları değiştirmeyi öğrenebilmesi ancak kendi farkındalığını (öz farkındalık) artırması ile mümkündür.

2) Duyguların Fark Edilmesi, İfadesi ve Yönetimi

Duyguların fark edilmesi, uygun olarak ifadesi ve duygu düzenleme becerileri ruh sağlığının temel ölçütlerinden biridir. Duygular insanların faaliyetlerini, önceliklerini, çeşitli eylem ve davranışlarını biçimlendirmede önemli rol oynar. Dolayısıyla kişinin kendi duyguları üzerinde farkındalığının oluşması ve duygularını nasıl ifade edeceğini bilmesi önemlidir. Psikolojik iyilik halinin sağlanmasında duygular ve duygularla etkin başa çıkma yöntemleri önemli bir role sahiptir. Bu nedenle duygu yönetimi becerilerinin gelişimi, özellikle çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi

16. Kohut H: The analysis of the self. New York, International Universities Press, 1971.

Yörükoğlu A: Gençlik Çağı. Ankara, Tisa Matbaası, 1985. 3. Jersild A: Gençlik psikolojisi (N. Özgür çevirisi). İstanbul, Eko Matbaası, 1963.

olarak tanımlanan, yoğun ve değişken duyguların yaşandığı ergenlik döneminde önem arz etmektedir.

Duygu yönetimi yalnızca duyguları kontrol etme/durdurma anlamına gelmemekte, aynı zamanda sosyal etkileşimlerde kişinin amacı doğrultusunda duygusal ifadelerini gizleme ve farklı bir ifade sergileme becerisini de kapsamaktadır. Araştırmalar¹⁷, destekleyici duygu sosyalleştirme yaklaşımlarının çocukların kendilerinin ve başkalarının duygularını daha iyi anlamalarına yol açtığını, dolayısıyla duyguları ile etkili şekilde baş eden çocukların daha çok olumlu sosyal davranış sergilediğini göstermektedir. Çocuklar yaşadıkları yoğun duygu ile nasıl baş edeceklerini bilemedikleri zaman, daha fazla problemlili davranış sergiler ve sosyal ilişkileri bu durumdan olumsuz etkilenir.

3) Sosyal Beceriler

Psikososyal destek programı kapsamında yapılacak çalışmalar yoluyla kişilerarası iletişim, çatışma çözümü, uzlaşma, katılımcı ve yapıcı takım çalışması, içinde bulunulan sosyal ortama uygun davranma, uygun sosyal rol ve kimlik geliştirebilme gibi gelişim alanlarının da desteklenmesi hedeflenmektedir. Yapılan etkinliklerle çocukların arkadaşlarına zarar verici davranışlardan kaçınması ve arkadaşlarının düşünce ve duygularına farkındalık geliştirmesine önem verilmelidir.

Programın Temel İlkeleri

Çocuk işçi olarak çalışan, çalışma riski olan ya da çalışma yaşamından ayrılmış ama psikososyal desteğe ihtiyaç duyan çocuk ve ergenler için geliştirilen bu psikososyal destek programının uygulama sürecinde izlenmesi gereken temel ilkeler vardır. Temelini Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'den (ÇHS) alan bu ilkeler uygulayıcıların etik kuralları uygulamadaki yol haritalarıdır.

Çocuklarla ve çocuklar için çalışan tüm yetişkinlerin, çocukların üstün yararını sağlması ilk adımdır. ÇHS'ye göre çocuk hakları çeşitli iletişim haklarını da içermektedir: İşitilme ve ciddiye alınma hakkı, özgür konuşma ve bilgiye erişim hakkı, mahremiyetin korunması hakkı, kültürel kimlik geliştirme ve kültürel değerleri ve inançlarıyla onur duyma hakkı¹⁸.

17. Dilek Sarıtaş Atalar ve ark., 2013 Ergenlik Döneminde Duygu Düzenleme ve Ruh Sağlığı: Ana-Babanın ve Mizacın Rolü Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Bozukluklar, Publisher: Türkiye Klinikleri

18. Çocuklarla İletişim, United Nations Children's Fund (Unicef) Kasım 2011

Çocukların gelişimleri kendilerine gösterilen ilgi ve aldıkları bakıma bağlıdır. Çalışan çocuklar söz konusu olduğunda bu ilgi ve bakımda ciddi bir mahrumiyet ve ihmal söz konusu olabilmektedir. Bu çocuklar risk altındaki çocuklardır ve psikososyal destek uygulayıcıları bu çocukların özel durumlarına ilişkin bir duyarlılıkla ve çocuk hakları ilkelerine uygun şekilde davranmalıdır. Çocukların kendilerine saygılarının gelişebileceği ve kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortam yaratmak ön koşuldur. Bu nedenle çalıştırılan ya da çalıştırılma riski altında olan çocuklara yönelik geliştirilen bu psikososyal destek programı ÇHS ilkeleri esas alınarak uygulanmalıdır.

Çocuklara Zarar Vermeme

Zarar vermeme ilkesi¹⁹, çocukla çalışırken en temel ölçüt olmalıdır. Çocuğun güvende olması birincil önceliktir. Psikososyal destek programı her çocuğun farklı özellikleri, sahip olduğu avantajları ve dezavantajları ile birlikte biricik olduğunu ve bu anlamda her çocuk için kabul edici, güven verici, saygılı ve ayırım yapmayan bir anlayışın benimsendiği bir yaklaşıma sahip olmalıdır²⁰. Psikososyal destek çalışmasının herhangi bir çocuğa fiziksel, zihinsel, eğitsel ve ruhsal bir risk oluşturduğu tespit edildiği anda çalışma durdurulmalıdır. Çocuklarla kurulacak diyalog onları istismar, sömürü, kötü muamele ve şiddetin her türünden koruyacak bir yaklaşımda olmalıdır.

Ayırım Gözetmeme

Psikososyal destek programının temelinde insan hak ve sorumlulukları vardır ve program din, dil, cinsiyet, engellilik veya başka herhangi bir ayırım yapılmaksızın yürütülmelidir²¹. Her birey değerli bir varlıktır ve onun gelişmesine fırsat verilmelidir.

19. ÇHS Madde 32: "Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı, bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ve toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler" demektir.

20. ÇHS, "Birleşmiş Milletlerin, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde ve Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde herkesin, bu metinlerde yer alan hak ve özgürlüklerden ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka görüşü, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuştan veya başka durumdan kaynaklanan ayırımlar dâhil, hiçbir ayırım gözetilmeksizin yararlanma hakkına sahip olduklarını benimsediklerini ve ilân ettiklerini kabul ederek hazırlanmıştır."

21. ÇHS, Madde 2: "Taraf Devletler, bu sözleşme'de yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana-babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanım ve taahhüt ederler."

Psikososyal destek programlarında farklı kültürel, fiziksel, duygusal ve akademik özellikler gösteren çocuklar olacaktır. Uygulamacının tarafsız olmayı başarabilmesi için çocuklara yönelik duygusal tepkilerini iyi gözlemlemesi ve tedbir alması gerekir. Uygulamacı farklı dil ve kültürel özellikler konusundaki önyargılarının da farkında olmalı, bunların süreci etkilememesi için önlem almalıdır.

Yaşa Uygun ve Çocuk Dostu Yaklaşım

Çocuk dostu ilkesi, çocuk merkezli bir bakış açısını destekler. Bir diğer ifadeyle, iletişimde odak noktası çocuğun ihtiyaçları ve haklarıdır. Kurulacak iletişimde çocuğun içinde bulunduğu gelişim dönemi özellikleri dikkate alınmalıdır. Bu anlayış temelinde, uygulamacılar çocuklarla iletişimde her bir çocuğa mümkün mertebe ayrı ayrı odaklanmalı, her bir çocuğun farklı yapısı ve ihtiyaçları olduğunu göz önünde bulundurmalı, çocukların yaşlarına ve kültürel özelliklerine uygun dil kullanmalı, ona değer verdiğini hissettirmeli ve onu cesaretlendirmelidir.

Çocuğun Bütünsel Olarak Algılanması

Psikososyal destek faaliyetleri çalışan çocuğun sadece yaptığı işe ya da çalışmasına odaklanmamalıdır. Çalışan her çocuk eşsiz, biricik ve özeldir. Çok yönlü fizyolojik, psikolojik, zihinsel, sosyal ve gelişimsel ihtiyaçları ve özellikleri vardır.

Çocuklarla çalışırken göz önüne alınması gereken temel nokta çocukların gelişim alanlarının birbirinden bağımsız olmadığı bilgisidir. Bir alandaki değişim diğer alanı hem etkiler hem de ondan etkilenir. Dolayısıyla yürütülen her türlü psikososyal destek programı çocukların gelişimini bütün olarak ele almalıdır.

Çocukların Olumlu ve Güçlü Yönlerine Odaklanması

Çalışma yaşamına katılmak zorunda kalan çocukların da, koşulları ne olursa olsun, her çocuk gibi erken yaşlardan itibaren geliştirdikleri yetenekleri, becerileri, kültürel öğretileri, güçlü yanları ve yaşamla baş etme becerileri vardır. Her çocukta farklı seviyelerde olan bu tür özellikler aynı zamanda farklı biçimlerde ortaya çıkabilir.

17. Dilek Sarıtaş Atalar ve ark., 2013 Ergenlik Döneminde Duygu Düzenleme ve Ruh Sağlığı: Ana-Babanın ve Mizacın Rolü Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Bozukluklar, Publisher: Türkiye Klinikleri
18. Çocuklarla İletişim, United Nations Children's Fund (Unicef) Kasım 2011

Bu nedenle her çocuk için:

- » "Neyi yapamıyor?" **yerine** "Neyi yapabiliyor?"
- » "Neyi bilmiyor?" **yerine** "Neyi biliyor?"
- » "Neyi eksik?" **yerine** "Neyi var?" sorularını sormak önemlidir.

Çocukların fiziksel, zihinsel ve psikososyal gelişimini desteklemek için en uygun yol, çocuklarda var olanların üzerine inşa edecek şekilde çalışmalarını yapılandırmaktır. Bu sebeple çocukları desteklemeye, çocukların kendi iç kaynaklarından getirdikleri becerileri ve güçlerini tanımaları ve geliştirmelerine destek olacak çalışmalarla başlanmalıdır²². Çalışan çocukların güçlü ve olumlu yönlerine odaklanılan bu tür bir destek vesilesiyle çocukları kendi kaynaklarını keşfetmeleri için teşvik etmek daha uzun vadeli değişimlere yol açacaktır.

Çocuklara Saygılı Davranılması

Çocukla etkileşim içinde olan herkes tarafından kullanılan ses tonu, sözcük seçimi, yüz ifadeleri, beden dili, beklentiler ve tutumlar gibi unsurlarla birlikte çocuğun saygınlığını ve onurunu gözetken bir yaklaşım gösterilmelidir. Çalışmalar sırasında yargılayıcı, kültürel değerlere duyarsız, küçük düşürücü ya da çocuğun travmatik olaylara ilişkin acı ve üzüntüsünü hatırlatacak soru, tavır ve yorumlardan kaçınılmalıdır²³. Her bir çocuğun içinde büyüdüğü kültürel değerlere saygı gösteren, kabul eden, kapsayıcı, her tür çeşitliliği öven ve değer veren bir iletişim içinde olmak gereklidir.

Çocukların Gelişim Dönemlerinin Göz Önüne Alınması

Çalışma yaşamı içinde çocuklar kendilerini korumak ve yaşamlarını devam ettirebilmek için yetişkin davranışları geliştirebilir, yaşlarından daha büyük gösterebilirler. Bu gerçeği göz önünde bulundurmak suretiyle psikososyal destek çalışanları, çocukların yaşlarına bağlı gelişimsel ihtiyaçlarının hala geçerli olduğunu ve bunu uygun davranışları gerektiğini unutmamalıdır.

22. Strength-based approach, Division for Early Childhood Strategy Division Department of Education and Early Childhood Development Melbourne February 2012.

23. UNICEF, Çocuklarla Mülakat İçin Rehber İlkeler, http://elearning-events.dit.ie/UNICEF-TK/unit2/2_5_4.htm

Çocukların Toplumsal Cinsiyete Bağlı Deneyimlerine Duyarlı Olunması

Toplumsal cinsiyet rolleri çocukların eğitime katılımlarını, hangi işte çalışacaklarını ve hatta çalışma koşullarını belirleyen önemli bir unsurdur. Toplumsal cinsiyet rolleri, çocuk işçiliği ile mücadelede özel olarak değerlendirilmesi gereken bir boyuttur. Erkek çocuklar gibi kız çocukları da işçiliğe maruz kalmalarına karşın kızlar toplumsal cinsiyet algısının bir sonucu olarak daha fazla zorlukla karşılaşabilmekte ve sömürüye daha açık olabilmektedirler. Her şeyden önce toplum kız ve erkek çocukları ile ilgili olarak farklı beklentilere sahip olma eğilimindedir²⁴. Çocuk işçiliğini anlamaya çalışırken erkek ve kız çocuklarının toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle farklı yaşam deneyimleri olduğunu anlamak önemlidir.

Çocuklar İçin ve Çocuklarla Birlikte Çalışılması

Psikososyal destek çalışmalarını yürüten kişilerin çocuklar için neyin iyi olduğunu bildikleri varsayımından uzaklaşarak, çocukların fikirlerini alan bir yaklaşım geliştirmeleri elzemdir. ÇHS 12. madde, 'Çocuğun Katılım Hakkı'nı tanımlar. Buna göre kendi görüşlerini oluşturma yeteneği olan her çocuğun kendini etkileyecek her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkı vardır. Psikososyal destek çalışmaları kapsamında, çocukların kendilerini ilgilendiren her konuda karar alma sürecine katılımlarının sağlanmasının garanti edilmesi için gerekli önlemler alınmalı ve araçlar geliştirilmelidir. Her çocuk için temel olan bu hak özellikle hayatıyla ilgili birçok karar alma sürecinden mahrum bırakılmış çalışan çocuklar için daha da elzemdir.

Çocuklar İçin Yakınlarıyla Birlikte Çalışılması

Çocuğun yüksek yararı, ancak çocuğun kendisi ve çevresindeki önemli aktörlerle birlikte belirlenebilir. Çalışan çocuklarla yürütülen psikososyal destek programlarındaki önemli unsurlarından bir diğeri ise aile katılımıdır²⁵. Çocukla çalışırken ailenin bilgilendirilmesi ve izninin alınması gereklidir. Çocukların işten uzaklaştırılması ve çocuk işçiliğinin önlenmesi ile ilgili destek programları

24. UNICEF Child labour: Are girls affected differently from boys?, https://www.unicef.org/sowc07/docs/sowc07_panel_3_3.pdf

25. ÇHS Madde 5: "Taraflar Devletler, bu Sözleşme'nin çocuğa tanıdığı haklar doğrultusunda çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi ile uyumlu olarak, çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda ana-babanın, yerel gelenekler öngörüyorsanız uzak aile veya topluluk üyelerinin, yasal vasislerinin veya çocuktan hukuken sorumlu öteki kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve ödevlerine saygı gösterirler."

kapsamında sorunun tek başına değil, aile ve yakın çevre bağlamında ele alınması, aileye saygı gösterilmesi, aile bağları ve bütünlüğünün esas alınması önemlidir. Yürütülen psikososyal destek programlarına ebeveynler, aile, okul gibi çocuğun hayatındaki belirleyici diğer unsurların da dahil edilmesi, işbirliği geliştirilerek çocuğun iyilik halinin ve gelişiminin daha kapsamlı desteklenmesine imkan tanıyacaktır. Çünkü çocuk işçiliği çok yönlü, bütünsel bir bakış açısı ve eşgüdüm gerektiren bir konudur.

Çocukların Destek Ağının Bir Parçası Olunması

Çalışan çocuğun çalışma hayatının dışına çıkarılması ve kendini gerçekleştirebileceği kaynaklara ulaşabilmesi için etkili olabilecek birkaç önemli faktör vardır. Destek sistemleri bunlardan biridir ve son derece önemlidir. Destek sistemi çocuğun yaşamında çeşitli aşamalarda karşılaştığı ve onun gelişiminde önemli rol oynayan anne, baba, kardeş, arkadaş, yakın akrabalar, komşular gibi yakın çevredeki kişiler, öğretmen, doktor, polis gibi ilgili meslek gruplarından kişiler ve nihayetinde içinde buldukları çalışma hayatındaki işverenler gibi kişilerden oluşur. Psikososyal destek çalışmaları vesilesiyle çocuğun destek sisteminin bir parçası olan kolaylaştırıcıların da çocuğun yaşamında önemli bir rol modeli olabileceği, çocuğun bir krize girmesini önleyebilme veya çocuğun krizden kurtulmasını sağlama gibi işlevleri olan bir destek ağı yaratabileceği unutulmamalıdır.

Akran Gruplarının Tanınması

Çocukların yaşamlarında akran grupları çok önemlidir. Akranlarının çocuğun hayatında oynadığı rol, çocuğun kendi bakış açısıyla, kendi kişisel risk ve dayanıklılık şemasına nasıl uyduğu, çocuğun akran gruplarının destek çalışmaları için nasıl çalıştırılabileceği üzerine düşünülmesi önemlidir. "Grup dinamikleri durağan mı, yoksa değişiyor mu? Bu durum çocuğu ve işiniz nedeniyle onunla kurduğunuz ilişkiyi nasıl etkiliyor?" gibi sorulara cevap aranması gerekir.

Çocukların dahil olduğu akran gruplarının dinamiklerinin neler olduğu, çocukların bu grupta neden ve ne şekilde ilişki kurduğu, akran gruplarının çocuklar üzerinde yarattığı pozitif ve negatif etkilerin neler olduğu ve akran gruplarının deneyimlerinin geliştirilebilmesinin herhangi bir yolunun olup olmadığı araştırılması, oldukça önemli veriler ve çocuğu destekleyecek farklı kaynaklar yaratacaktır.

Çocuğa Hizmet Veren Diğer Kurumların Tanınması

Risk altındaki çocuklara kapsamlı bir destek verebilmek için psikososyal destek çalışmalarını yürüten uygulayıcıların farklı risk durumları ile çalışan başka hangi kurumların olduğu, ne tür hizmetler verildiği gibi bilgileri bilmesi ve hangi durumda, hangi risk durumunda, hangi kuruma, ne şekilde yönlendirme yapabileceği konusunda bir yol haritası çıkarması elzemdir. Yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kurumların, üretilen politikaların, eylem planlarının ve hazırlanan raporların takip edilmesi, uygulayıcıların konuyla ilgili kendilerini sürekli güncel tutması açısından oldukça önemlidir.

Programın Uygulanmasına Yönelik Pratik Çerçeve

Bu kılavuz içindeki psikososyal destek etkinlikleri çocukların yaşlarına uygun olarak, üç farklı yaş grubunun gelişim alanları ve gelişim göstergeleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Her oturum için kazanımların neler olduğu, bu kazanımların nasıl gözlemlenebileceği, gerekli malzemeler, açıklama ve değerlendirme kısımları detaylı olarak tanımlanmıştır.

İlk sekiz oturum **Benlik Saygısı**, ikinci sekiz oturum **Duygular** ve üçüncü sekiz oturum **Sosyal Beceriler** alt başlıklarında hazırlanmış ve etkinlikler bu üç temel gelişim alanını destekleyecek şekilde planlanmıştır. Oturumlar ardışık olarak ve birbirini bütünleyecek şekilde tasarlanmıştır. Kılavuz içindeki 24 oturumun tümünün yapılması hedeflenmekle birlikte, **Benlik Saygısı**, **Duygular** ve **Sosyal Beceriler** gelişim başlıklarına aynı sırayla değinmek suretiyle, toplam 12 oturum da düzenlenebilir. Fakat unutulmaması gerekir ki, her bir gelişim başlığının ilk üç oturumu mutlaka uygulanmalıdır; sonraki oturumlardan üç tanesi seçimlik olabilir.

Her oturum içinde bir (kimi durumlarda iki) ısınma etkinliği ve bir veya iki ana etkinlik mevcuttur. Isınma etkinliklerinin çoğunlukla oturumun temasına uygun şekilde yapılandırılmasına dikkat edilmiştir.

Psikososyal destek aktivitelerinin temel hedefi, oyun aracılığıyla çocukların belli temel becerileri kazanmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için oturumlar oyun, dans, hareket, müzik, resim gibi araçlarla çocukların dikkat ve algılarını cezbedecek şekilde zenginleştirilmiştir. Ancak uygulayıcıların da oturumlar içinde çocukların aktif olarak sürece dahil olmalarını teşvik edecek şekilde hareket etmeleri önemlidir.

Örneğin, ısınma etkinliklerini yaparken hareketlerin amacının açıklanması ve çocukların katılmaya teşvik edilmesi için aşağıdaki gibi ifadeler yardımcı olabilir:

"Şimdi vücudumuzu kullanarak ısınma etkinliği yapacağız."

"Siz de benim yaptıklarımı tekrar etmeye çalışın."

"Bu hareketleri daha önce yapmamış olabilirsiniz ama birlikte deneyelim."

"Vücudumuzu ne kadar çok hareket ettirsek kendimizi o kadar çok tanırız, anlarız."

"Vücudumuz duygularımızı ifade edebilir."

"Isınma hareketleri ile de kendimizi daha iyi nasıl ifade edeceğimizi öğrenebiliriz."

Oturumlar içinde uygulayıcılar ile çocuklar arasında şeffaf bir iletişim olması, çocukların ihtiyaçlarının ve değerlendirmelerinin sorulması ve dikkate alınması gereklidir. Çocuklara etkinliklerin amaçları ve kazanımları basit ve açık bir şekilde anlatılmalıdır. Oturumlarda gizlilik önemlidir, uygulayıcıların oturum içinde çocuklarla ilgili edindikleri bilgileri paylaşmamaları²⁶ ve çocuklara da oturum gizliliğine dair net sınırları hatırlatmaları önemlidir. Rolü gereği uygulayıcılar çocuklar ile profesyonel bir ilişki içerisinde olmalı 'abla', 'anne', 'abi', 'baba' gibi ek bir rolü üstlenmemelidir. Böyle bir durum uygulamacının süreçteki rolünü ve etkisini sınırlayacaktır.

Psikososyal destek oturumlarının sonunda, çocukların değerlendirmelerinin alınması önemlidir. Oturum sonlandırılırken bu süreçte neler öğrenildiği konusunda bir özet ile birlikte edindikleri deneyimler aracılığıyla çocukların neler yapabilecekleri üzerine de konuşulabilir. Oturum içindeki değerlendirme kısmında fikir vermesi için bazı soru örnekleri verilmiş olmakla birlikte, uygulayıcılar tarafından ihtiyaç duyulan farklı sorular da sorulabilir. Ancak bu soruların çocuğun duygu, düşünce ve davranış boyutundaki deneyimine dayalı olmasına özen gösterilmelidir. Örneğin, değerlendirme sorularından biri olan "Eğer bu etkinliği bir kez daha yapsaydık neyi farklı yapmamızı isterdiniz?" sorusu, atölyenin amacı ve etkinlikler çocuklara yeniden hatırlatılarak, o etkinlik için amaca uygun olarak başka neler yapılabilirdi şeklinde de sorulabilir. Eğer bu sorulara cevap almakta zorlanılan bir grupta çalışılıyorsa, 'mutlu', 'mutsuz' ve 'kararsız' kartları hazırlanıp etkinlik bittikten sonra çocuklara, "Bu etkinlikle ilgili nasıl hissediyorsunuz? Buna uygun kartları seçip gösterebilirsiniz" denebilir.

Çalışılan çocuk grubunun dinamiğine göre etkinlikler içinde çocuklara uygun olmadığı ya da beklenen etki ve kazanımı yaratmadığı düşünülen etkinlikler

26. Acil korunma ihtiyacı fark edilmesi halinde çocuğu da bilgilendirerek ancak ilgili kamu profesyonelleri ile sınırlı kalacak şekilde kimi bilgilerin paylaşılması durumu hariç tutulur.

yerine, farklı kaynaklardan alınan başka etkinlikler uygulanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, seçilen diğer etkinliklerin oturum içinde hedeflenen tema, amaç ve kazanımlarla örtüşmesidir. Uygulayıcının aktif olarak grubun dinamiğini gözlemlemesi, buna göre esneyebilmesi ve farklı yöntemler denemesi oldukça önemlidir. Örneğin, bir oturum içindeki bir etkinliğin uygulanmasını engelleyecek büyüklükte bir çocuk grubu ile çalışılıyorsa, grubun bölünerek küçültülmesi ya da farklı ısınma/canlandırma alıştırmalarının kullanılması gibi yöntemler denenebilir. Benzer şekilde düşünmeye dayalı bir oturumun işlememesi durumunda daha aktif ve hareketli bir etkinliğe geçilebilir. Oturumlarda çocukların sıkıldıkları veya ilgisiz oldukları gözlemlenirse çocukları harekete geçirmek için bir mola vermek ya da harekete geçirici bazı müzikleri dinletmek veya hareketler yaptırmak da süreci kolaylaştırabilir. Her çocuğun grup aktivitelerine katılım isteği farklı olabilir. Örneğin, herkesin içinde konuşmak konusunda sıkıntı yaşayan çocukların olması durumunda, çocukların daha küçük gruplarda konuşabilecekleri ortamlar yaratılabilir ya da sırayla herkesin konuşacağı bir düzenek kurulabilir. Konuşmak istemeyen öğrenciler teşvik edilebilir ancak asla zorlanmamalıdır. Çocuklara ne olursa kendilerini daha iyi hissedecekleri, konuşmak ya da çalışmaya katılmak isteyecekleri konusunda düşünme ve tercih etme alanının açılması daha doğru bir yöntem olacaktır.

Yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra, uygulayıcıların donanımı ve yaklaşımı etkinliklerin amacına ulaşmasında anahtar rol oynar. Pozitif bir yaklaşım ve yüksek motivasyon ile çocukların da enerjisini yükseltmek ve grup sinerjisi yaratmak mümkün olabilir. Uygulayıcıların yapacağı küçük düzenlemeler grup oturumlarını daha eğlenceli hale getirebilir. Oyun ve neşeli bir ortam öğrenmeyi kolaylaştırdığı gibi motivasyonu da yükseltir. Aynı zamanda çocuklar için endişeyi ve korkuyu azaltıcı etkisi ile birlikte grup çalışmaları içinde çatışmaların çözümünü kolaştırıcı ve ilişkileri güçlendirici etkileri de vardır. Bu nedenle uygulayıcıların duygusal, sosyal ve bilişsel bir zorluğu eğlenceli bir etkinlik ile ele alması oldukça kolaylaştırıcı ve destekleyici olacaktır.

Aşağıda bu konuda birkaç fikir sunulmuştur. Uygulayıcılar için yenilerini düşünmede esin verici olabilir:

- » Bir çan (çingirak) ile oturuma girilip "Evet etkinlik başlıyor!" gibi neşeli bir tonda başlangıç yapılabilir. Konuşmak isteyenler bu çanı eline alıp çalarak konuşmaya başlayabilir.
- » Oturumun başında ve sonunda ayakta halka olmak ve grup bütünlüğünü hissetmek, bu şekilde başlangıç ve özetleme yapmak olumlu bir etki yaratır. Halka şeklinde yürüyerek konuşmak grubu daha da hareketlendirir.

- » Uygun etkinliklerde müzik kullanmak grubun enerjisini olumlu etkiler.
- » Grubu alt gruplara ayırmak istediğiniz zaman “elma-armut-kayısı” diye sayıp “elmalar bir araya, armutlar bir araya ve kayısılar bir araya geliyor” gibi farklı yöntemler uygulanabilir.
- » İkili grup oluştururken “şimdiye kadar hiç eşleşmediğiniz bir arkadaşınızı seçiniz” diyerek çocuklar arasındaki etkileşim geliştirilebilir.
- » Gruba bir sepet veya şık bir kutu götürülere etkinlikler sırasında kâğıtlara yazılan görüşler bu sepet veya kutuda toplanabilir.
- » Uygulamalar sırasında gerekli durumlarda panoya yazarak veya tahtaya yazarak bazı hususların daha kolay izlenmesi sağlanabilir.
- » Uygun etkinliklerde top ya da benzeri bir araç kullanılarak söz hakkı verilebilir.
- » Görüş/ ifade kartları hazırlamak, konuşma balonları çizmek vb. yöntemlerle çocukların konuşmaları teşvik edilebilir.

0 Uygulayıcılar için Özel Not!

0 Bu etkinlikler, çalışan çocuk ve ergenlere yönelik geliştirici nitelikte sunulan psikososyal destek programı kapsamında hazırlanmıştır. Çocukların gelişim düzeylerine uygun bilgi ve beceriler ile tutum ve davranışları kazanmalarına yardımcı olmak amacıyla uygulanmalıdır. Uygulayıcıların rolü psikososyal destek vermek için çocuklarla iletişime girmektir.

Bu etkinliklerin düzenlendiği ortam terapi veya danışma ortamı olmadığı için bu tür bir çalışmaya girmek çocuklara zarar verebilir. Bu nedenle etkinlikler terapi ve danışma amaçlı olarak kullanılmamalıdır. Etkinliklerin kazanımları çocukların psikolojik danışma ve özel ruh sağlığı gereksinimlerine çözüm getirmek amaçlı değildir. Bu tür durumların tespit edilmesi durumunda kurum içinde ve/veya dışındaki uzmanlara yönlendirme yapılmalıdır.

